

9. Мороз В. Тернопільський період о. Франца Ксаверія Бонна / Франц Ксаверій Бонн. «Ревніший українець за родовитих українців». Львів, 2020. С. 84–99, 118.
10. Піх Р. «Хіба святий Альфонс відступив?» Отець Франц Ксаверій Бонн – перший досвід Галичини та особлива роль у заснуванні першої спільноти редемптористів східного обряду / Франц Ксаверій Бонн. «Ревніший українець за родовитих українців». Львів 2020. С. 37–98.
11. Стасюк А. Тернопільська парафія. Шляхами Золотого Поділля. Т. 2. Філядельфія 1970. С. 21–28.
12. Шематизм всечестного клира Митрополитальної архидієцезії греко-католическої Львовської на рік 1904. С. 306.
13. Шематизм всечестного клира Митрополитальної архидієцезії греко-католическої Львовської на рік 1914. С. 372–373.
14. Шематизм всечестного клира Митрополитальної архидієцезії греко-католическої Львовської на рік 1918. С. 134.
15. Шематизм всечестного клира Митрополитальної архидієцезії греко-католическої Львовської на рік 1924. С. 251.
16. Шематизм всечестного клира Митрополитальної архидієцезії греко-католическої Львовської на рік 1932–1933. С. 201.

Іван ЗУЛЯК

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

СПРОБИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ВПЛИНУТИ НА ПРОВЕДЕННЯ ПОЛЬСЬКОЮ ВЛАДОЮ ПАЦИФІКАЦІЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

Актуальність теми зумовлена як потребою глибшого осмислення українсько-польських відносин у міжвоєнний період, так і значущістю постаті митрополита Андрея Шептицького як морального авторитета, що виявляв гуманістичну позицію в умовах суспільної кризи. Його дії постають як відповідь на ключову дилему: чи могла духовна влада ефективно протистояти державному насильству і якщо так – якими засобами?

У міжвоєнний період Східна Галичина стала ареною загостреного національного протистояння між українським населенням і польською державною владою, що досягло апогею в 1930 р. під час репресивної акції, відомої як пацифікація. У відповідь на акти саботажу, польська адміністрація

вдалася до масового придушення українського національного руху, що супроводжувалося насильством, приниженням людської гідності та численними порушеннями громадянських прав.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує позиція митрополита А. Шептицького – духовного лідера Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ), одного з найвпливовіших моральних і політичних авторитетів серед українців краю. Керуючись не лише релігійними переконаннями, а й гуманістичним світоглядом, митрополит неодноразово намагався вплинути на польську владу з метою припинення пацифікаційних заходів або принаймні пом'якшення їх наслідків. Ці зусилля, що мали як етичний, так і політичний вимір, слід розглядати в ширшому контексті стратегій української еліти щодо захисту національних прав у межах польської держави.

Хоча результати таких ініціатив були обмеженими, їх аналіз дозволяє краще зрозуміти складну природу українсько-польських відносин, роль ГКЦ як посередника в конфліктних ситуаціях та масштаби морального спротиву репресивній політиці. Вивчення цього аспекту діяльності митрополита дає змогу не лише глибше осягнути політичну ситуацію у Східній Галичині 1930-х рр., але й поставити питання про легітимність пацифікації як методу державного управління.

У намаганні вплинути на перебіг подій митрополит А. Шептицький виступав не тільки як церковний діяч, а й як активний учасник суспільно-політичного процесу. Його листи до польських урядовців, заклики до дотримання правопорядку без насильства, спроби налагодити міжнаціональний діалог – усе це свідчило про його політичну чутливість і відповідальність. Проте ці ініціативи часто наштовхувалися на байдужість або й відверту ворожість з боку польської влади, яка сприймала український рух як загрозу територіальній цілісності держави.

Водночас митрополит залишався критичним і щодо радикалізації українського молодіжного середовища, послідовно виступаючи проти актів саботажу та терору як засобів боротьби. Цей подвійний підхід – засудження насильства з обох боків і заклики до діалогу – становив основу його позиції, що вимагала неабиякої політичної мужності та моральної стійкості. Постає необхідність аналізу ефективності впливу ГКЦ на процеси репресії та окреслення меж можливостей духовної влади в умовах політичного протистояння.

У період пацифікації польська влада на інституційному рівні сприяла блокуванню надання медичної допомоги жертвам репресій. Зокрема, лікарям українського та єврейського походження заборонялося надавати допомогу потерпілим, а фіксація тілесних ушкоджень вважалася політично небажаною

діяльністю, що в окремих випадках призводила до арештів медиків, які порушували цю заборону. Водночас значна частина польських лікарів, мотивуючи свої дії «патріотичними міркуваннями», демонстративно відмовлялася приймати постраждалих українців, що свідчило про глибоку політизацію медичної сфери та її використання як інструменту етнополітичного тиску [1, с. 20]. Медична ізоляція стала ще одним механізмом репресивної політики, скерованої не лише на фізичне, а й моральне приниження українського населення.

На тлі загострення ситуації внаслідок пацифікаційних заходів, 25 вересня 1930 р. представники українських повітових установ Тернополя на чолі з адвокатом Степаном Бараном провели офіційну зустріч із тернопільським воєводою. Ця аудієнція була спробою української адміністративної еліти на місцевому рівні вплинути на політичну ситуацію, піднявши питання неправомірних дій правоохоронних органів і карних експедицій, які мали ознаки колективного покарання [2, с. 2]. Подібні ініціативи не були поодинокими. Зокрема, 30 вересня 1930 року греко-католицький прелат Л. Куницький також зустрічався з воєводою, що свідчило про прагнення представників духовенства долучитися до діалогу з владою з метою зупинення ескалації насильства на місцях [3, с. 3]. Однак подальші події свідчили про низьку ефективність таких звернень, оскільки репресивна політика залишалася незмінною, а спроби впливу українських світських і духовних лідерів на адміністративну вертикаль Другої Речі Посполитої часто зустрічалися з байдужістю або відкритим ігноруванням.

У жовтні 1930 р. на тлі посилення репресивних дій у Збаразькому повіті зафіксовано черговий приклад безпосереднього втручання духовенства з метою полегшення становища українського населення. Так, 1 жовтня отець Л. Куницький спробував виїхати до району проведення карних акцій, щоб надати гуманітарну та моральну підтримку місцевим мешканцям. Проте, незважаючи на його духовний статус, польська влада заарештувала його, що ілюструє гранично репресивне ставлення до будь-яких спроб втручання або посередництва, навіть з боку високопоставленого духовенства [4, с. 1].

Ці події спричинили активізацію політичного та релігійного представництва українців у Львові. Уже 1 жовтня 1930 року у справі масових репресій до львівського воєводи звернувся голова Українського національно-демократичного об'єднання Дмитро Левицький, а згодом – митрополит А. Шептицький у супроводі єпископа-помічника Івана Бучка [5, с. 2]. Ці зустрічі стали виразом спроб українських еліт – як світських, так і духовних – розв'язати конфлікт шляхом легального впливу на адміністрацію, демонструючи цілеспрямовану стратегію ненасильницького спротиву. Втім,

ініціативи митрополита А. Шептицького виступити посередником і пом'якшити наслідки пацифікації наштовхнулися на обмеження політичного діалогу з боку польської влади, що підкреслювало закритість тодішньої державної політики до українських ініціатив навіть на рівні морально-авторитетного втручання.

Усвідомлюючи глибину кризи, спричиненої пацифікаційними заходами, представники української громадськості шукали впливу не лише на регіональному, а й на центральному рівні польської адміністрації. Показовим у цьому контексті став візит голови товариства «Просвіта» та колишнього віцемаршала польського сенату Михайла Галущинського до Варшави. У жовтні 1930 р. він провадив консультації з директором політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ, порушуючи питання репресій проти українського населення [6, с. 1]. Цей факт свідчив про активну участь української інтелігенції в політичному процесі та спроби використати залишки легальних механізмів впливу на політичне керівництво Другої Речі Посполитої для захисту національних інтересів. Водночас така ініціатива засвідчувала прагнення української сторони уникнути відкритого конфлікту, апелюючи натомість до раціонального діалогу і міжетнічного порозуміння, попри очевидну асиметрію сил і нехтування владою демократичними нормами.

Активні спроби зупинити незаконні репресивні дії польської влади здійснювала також ГКЦ. Митрополит А. Шептицький, як її очільник і один із найбільш впливових моральних авторитетів для українського населення, намагався впливати на ситуацію через офіційні звернення, приватні контакти з представниками польської адміністрації та публічні заяви, спрямовані на захист громадянських прав українців. Його позиція базувалася на принципах мирного діалогу, християнської моралі та пошуку компромісу, однак викликала неоднозначну реакцію серед частини української громади. Зокрема, Володимир Кудрик критично оцінював роль митрополита у подіях 1930 р. У спогадах він зауважував, що допомога А. Шептицького була «...маленькою, незначною, серед тих обставин, в яких Українці в Галичині знаходилися», наголошуючи, що під час пацифікації влада «...влаштовувала на Українців погроми, нищила українські інституції, заперечувала українську мову», і позиція митрополита виглядала пасивною: «А що на те Шептицький? Нічого!» [7, с. 225, 227].

Ця критика, хоча й емоційно насичена, відображала реальне напруження між очікуваннями українського суспільства щодо ролі церковного лідера та об'єктивними межами його впливу в умовах жорстко централізованої держави, що ігнорувала вимоги української меншини. Водночас вона ставила важливе дослідницьке питання: наскільки реальним був вплив духовної влади на політичні процеси в Другій Речі Посполитій і чи могли навіть найвищі духовні особи ефективно протидіяти репресивним кампаніям?

Попри критичні оцінки частини української громади, позицію митрополита А. Шептицького щодо пацифікації слід розглядати в контексті наявних політичних обмежень у міжвоєнній Польщі. Як моральний авторитет і представник значної частини українського населення, митрополит не залишався осторонь подій, здійснивши низку дипломатичних контактів у Варшаві з метою стабілізації ситуації через переговори з високопосадовцями. Особливо вагомою була його зустріч із міністром внутрішніх справ Польщі Феліціаном Славою-Складковським, під час якої обговорювалися пацифікаційні заходи та їхні наслідки для українців Східної Галичини. Митрополит апелював до гуманітарного аспекту конфлікту, закликаючи припинити каральні дії, які суперечили етичним нормам і підривали довіру до державних інституцій. Водночас польська сторона, за даними преси, займала протилежну позицію: міністр вважав, що пацифікація мала позитивний ефект, бо нібито сприяла зміцненню довіри населення до державної влади, демонструючи її здатність карати винних у масовому саботажі [4, с. 4].

У «Пастирському посланні Андрея Шептицького та єпископату до духовенства і народу з приводу пацифікації на українських землях», датованому 13 жовтня 1930 р., відображено глибокий цивілізаційний і ціннісний розрив між українським духовенством, яке прагнуло миру, правової відповідальності та соціальної стабільності, і польським урядом, що розглядав силовий тиск як легітимний інструмент державної політики. Водночас діяльність митрополита свідчила про усвідомлення загрози національного та соціального розколу й активний пошук шляхів його пом'якшення в межах доступного політичного впливу.

Текст послання містив пастирське звернення до віруючих Галицької Провінції, в якому наголошувалося на необхідності дотримання Божого Закону та осудженні злочинних дій, що суперечили християнській моралі [12, акр. 1]. Документ демонстрував чітку позицію Церкви щодо суспільних проблем, зокрема злочинності. Використовуючи аргументи релігійної догматики, автори підкреслювали обов'язок держави й її структур щодо справедливості та закликали громадськість дотримуватися моральних принципів. Послання також містило елементи захисту Церкви від звинувачень у нібито толеруванні злочинців, що є важливим прикладом релігійного дискурсу, спрямованого на підтримку правопорядку і засудження морального занепаду. Автори послання вдавалися до риторичних прийомів, що підкреслювали моральний авторитет Церкви та її роль у суспільному житті [12, акр. 1].

Документ відображав пастирську турботу релігійних лідерів про духовний стан суспільства. В умовах політичної та соціальної нестабільності вони прагнули підкреслити значення віри як джерела сили й стійкості. У тексті

простежувався контраст між людськими стражданнями та духовним світлом, здатним підтримати громаду [12, акр. 2]. Звернення містило цитати зі Святого Писання, що надавало йому додаткової аргументації та авторитетності. Це був не просто пастирський лист, а й соціально-моральне звернення, спрямоване на згуртування вірян у складні часи. Автори використовували релігійні аргументи, наголошуючи на ролі віри як джерела життєвої стійкості [12, акр. 2].

У межах миротворчої та правозахисної діяльності митрополит А. Шептицький активно використовував особисті дипломатичні контакти для впливу на урядові кола Другої Речі Посполитої. Однією з таких ініціатив стала його поїздка до Варшави у жовтні 1930 р., коли в розпалі пацифікаційної кампанії він провів зустрічі не лише з міністром внутрішніх справ, а й із чинним віце-прем'єром уряду, а також із одним із колишніх урядовців, який раніше обіймав ту саму посаду. Ці перемовини засвідчували прагнення митрополита використати весь доступний дипломатичний потенціал для захисту українського населення від репресій.

Повернення А. Шептицького до Львова 3 жовтня 1930 р., що відбулося літаком, як відзначала преса, стало символом завершення інтенсивної фази переговорів на найвищому державному рівні [8, с. 1, 4]. Такі дії митрополита свідчили не лише про його особисту заангажованість у долю народу, а й про розуміння необхідності апелювати до центральної влади Другої Речі Посполитої – в умовах, коли місцева адміністрація часто виступала ініціатором або виконавцем каральної політики. Попри обмежені результати цих зусиль, важливо відзначити, що вони були частиною системної та послідовної стратегії ГКЦ щодо ненасильницького спротиву й захисту прав українців у міжвоєнній Польщі.

У коментарі кореспондентові газети «Діло» митрополит пояснював обставини свого перебування у Варшаві на початку жовтня 1930 р. За його словами, він брав участь у засіданні правової комісії єпископату, присвяченому питанням аграрної реформи, але скористався цією нагодою для неофіційних переговорів із представниками уряду щодо ситуації у Східній Галичині в контексті пацифікації. При цьому він спростував деякі твердження польської преси, яка подавала його зустрічі з міністром внутрішніх справ як публічні й погоджені з урядом. Митрополит наголосив, що ці перемовини мали конфіденційний характер і перебували в межах урядової таємниці.

Особливо гостро митрополит А. Шептицький відреагував на спроби польської влади покласти відповідальність за саботаж і провокаційні дії на все українське громадянство та ГКЦ. Він категорично відкидав такі звинувачення, наголошуючи, що ні населення, ні церковна ієрархія не можуть бути ототожені з радикальними акціями, які не мали масової підтримки. Як підкреслював

митрополит, навіть спроба єпископату звернутися до вірян із пастирським листом, який закликав би до стриманості та миру, могла б бути інтерпретована польською адміністрацією як визнання участі українців у саботажних діях – що абсолютно не відповідало дійсності [9, с. 1]. Цей епізод чітко ілюстрував складність позиції А. Шептицького між необхідністю захистити українське населення і обмеженнями, накладеними репресивною політикою польської держави. Його дипломатичні зусилля, стриманість і апеляції до справедливості свідчили про стратегічну настанову ГКЦ – не допустити ескалації насильства, водночас відстоюючи право українців на гідність і свободу від колективного покарання.

На тлі безуспішних спроб українських політичних і духовних лідерів вплинути на внутрішньополітичні рішення польської влади українська сторона звернулася до міжнародних механізмів захисту прав людини. 31 грудня 1930 р. українські парламентарі подали до Ліги Націй меморіал, супроводжений двадцятьма фотодокументами, які ілюстрували наслідки пацифікаційної акції. Це звернення стало першою спробою порушити питання репресивної політики Другої Речі Посполитої щодо українського населення Східної Галичини в міжнародному правовому полі. У січні 1931 р. до ініціатив парламентарів долучилася й громадськість. Зокрема, очільниця «Союзу українок» Мілена Рудницька подала до Ліги Націй окрему скаргу, у якій виклала факти порушення основоположних прав і свобод українських громадян у ході пацифікації. У цьому ж контексті митрополит А. Шептицький, апелюючи до морального авторитету Апостольської Столиці, скерував петицію протесту Папі Римському Пію XI, однак вона була конфіскована польськими урядовими структурами ще до передачі адресатові [10, с. 365].

Позиція польського уряду щодо міжнародних скарг була однозначно негативною. 26 січня 1931 року подання українських депутатів до міжнародних організацій, зокрема до Ліги Націй, було офіційно спростоване, що свідчило про небажання державної влади визнавати навіть можливість легітимної критики її дій з боку внутрішніх національних меншин або міжнародної спільноти. Цей крок посилив атмосферу ізоляції та дискредитації українських вимог у правовому полі Другої Речі Посполитої.

5 березня 1932 р. Ліга Націй, реагуючи на наполегливу дипломатичну діяльність Українського парламентського клубу, офіційно засудила пацифікаційну кампанію, що проводилася польською владою у Східній Галичині. Цей акт міжнародного осуду мав важливе політичне значення: він не лише легітимізував українські скарги на репресивну політику польського уряду, а й став прецедентом визнання зловживань щодо національних меншин на міжнародному рівні [11, арк. 13]. Пацифікація набула статусу не просто

внутрішньої справи Польщі, а об'єкта міжнародного контролю, що завдало серйозного удару по міжнародному іміджу польської держави та продемонструвало ефективність парламентської і правозахисної стратегії українського політикуму.

Таким чином, пацифікація, проведена польською владою восени 1930 р. в Східній Галичині, стала однією з наймасштабніших карально-репресивних акцій міжвоєнного періоду, спрямованих проти українського національного руху. У відповідь на масові обшуки, побиття, арешти, нищення українських установ і моральний терор, важливу посередницьку та захисну роль намагалася виконати ГКЦ, зокрема її очільник – митрополит А. Шептицький. Попри обмежені можливості впливу на державну політику Другої Речі Посполитої, митрополит не залишався осторонь подій і здійснив низку практичних кроків, спрямованих на захист українського населення. Він апелював до необхідності припинення пацифікації та повернення до правових форм регулювання відносин між державою та українською меншиною. Натомість польська влада наполягала на продовженні каральної кампанії, трактуючи її як засіб відновлення порядку. Характерним було те, що митрополит вважав політику репресій надмірною, а звинувачення у співучасті ГКЦ в саботажних діях – безпідставними. Спроби А. Шептицького вплинути на хід пацифікації стали прикладом морального та політичного спротиву в умовах відсутності безпосередніх механізмів впливу. Його зусилля не дали негайних результатів, однак стали важливою складовою духовного опору і довготривалої стратегії ненасильницької боротьби за права українців у Другій Речі Посполитій.

Список використаних джерел

1. Козоріс М. Панський терор на Західній Україні. Серія науково-популярна. № 19. Видання ВУАН у Києві, 1932. 75 с.
2. Пацифікація. Дальші ревізії, арештування і карні експедиції в Тернопільщині. *Діло*. 30 вересня 1930. Ч. 216 (12.582). С. 2.
3. Карні експедиції, ревізії й арештування в Тернопільщині. *Діло*. 3 жовтня 1930. Ч. 219 (12.585). С. 3.
4. Арештування бувш. посла о. прал. Куницького і б. посла д-ра Ладики в Тернополі. *Діло*. 4 жовтня 1930. Ч. 220 (12.586). С. 1, 4.
5. Інтервенції в справі теперішніх подій у львівського воєводи. *Діло*. 1 жовтня 1930. Ч. 217 (12.583). С. 2.
6. Інтервенція Голови «Просвіти» у Дир. Стаміровського. *Діло*. 5 жовтня 1930. Ч. 221 (12.587). С. 1.
7. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. Вінніпег, Манітоба: Друком Видавничої Спільки «Тризуб», 1955. Том II. 286 с.

8. За правну самооборону. Польська конституція про охорону особи і майна горожан. *Діло*. 5 жовтня 1930. Ч. 221 (12.587). С. 1, 4.
9. Розмова з Високопреосвященним Митрополитом Андреем. *Діло*. 7. жовтня 1930. Ч. 222 (12.588). С. 1.
10. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософської секції НТШ. Нью-Йорк: ТУК – Товариство Української Кооперації, 1964. 624 с.
11. ЦДІАЛ України. Ф. 344 т. Оп. 1 т. Спр. 553. Арк. 13.
12. ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 9а. 4 арк.

Микола БАРМАК

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

СПАДЩИНА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО: КООПЕРАТИВНИЙ РУХ ЯК МОДЕЛЬ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Андрей Шептицький (1865–1944 рр.) – визначна постать в історії України, духовний лідер, просвітник, меценат, реформатор. Його діяльність виходила далеко за межі церковної: митрополит активно працював над розбудовою економічного, освітнього та соціального життя українців, особливо в умовах Австро-Угорської імперії, а згодом – міжвоєнної Польщі. Одним із найважливіших напрямків його діяльності був кооперативний рух, який А. Шептицький бачив не лише як економічний інструмент, а як етичну, культурну й національну місію. У часи війни, нестабільності, соціальної нерівності та зовнішньої загрози його досвід надзвичайно актуальний.

Одним із найбільш значущих напрямків його праці, що відрізнявся своєю інноваційністю та глибиною, був кооперативний рух. А. Шептицький розглядав кооперацію не просто як економічний механізм, а як інструмент національного визволення, ефективний засіб досягнення соціальної справедливості та важливу школу громадянської відповідальності. Митрополит А. Шептицький вбачав у кооперативному русі форму «християнської економіки», де основою є не жадоба зиску, а співпраця, моральність, гідність праці та відповідальність перед громадою. У своєму пастирському посланні «Про кооперативи» (1904 р.) він писав: «Мусимо навчитися господарювати самі, мусимо самі творити свої склепи, свої фабрики, свої банки». Це був не лише економічний заклик, а й форма національного опору. В умовах політичної і економічної дискримінації українців у Галичині кооперація ставала засобом виживання і водночас – способом будувати альтернативу колоніальному управлінню.